

פתח דבר

יהודה שנהב

לפני כשנה, ביום השנה הרביעי לרצח יצחק רבין, התפרסמה בעיתונות מודעה מטעם ארגון המכונה "אמונה חילונית יהודית" (א.ת.י.) בה כונו יגאל וחגי עמיר "האחים המוסלמים". אקט זה של הרחקת הרוצח ואחיו מיהדותם והגדרתם כמוסלמים פתר באופן סימבולי את אחד הדיסוננסים הגדולים סביב רצח יצחק רבין: רצח יהודי בידי יהודי. קל היה יותר לציבור היהודי להבין את מעשה הרצח לו היה מתבצע בידי מוסלמי. המעתק הקל הזה, מן היהדות אל הערביות, המתווך ככל הנראה דרך מזרחיותו של יגאל עמיר, מסמן את נזילותם של גבולות הקולקטיב בישראל.

במאמרה "רוח הרפאים של יגאל עמיר" מתארת אריאלה אזולאי את יגאל עמיר כנווד, כמסמן לא יציב וכרוח רפאים, המפרק בעצם גבולותיו את קווי המתאר התרבותיים המוכרים בחברה הישראלית. אזולאי מאתגרת את אותו מערך אידיאולוגי הכופה בחירה בין שתי תיזות ידועות מראש: האחת היא "תיזת ההסתה" (שמציג השמאל הישראלי), אותה שרשרת שבתחילתה יש מי שמטיף ובסופה יש מי שלוחץ על ההדק; האחרת היא "תיזת העשב השוטה" (שמציג הימין הישראלי), הסבר סטרילי השולל את הנסיבות ההיסטוריות/סוציולוגיות/פוליטיות של מעשה הרצח ומציג את יגאל עמיר כמטורף יחיד. מערך אידיאולוגי ישראלי מנוסח היטב, הכופה בחירה בין טובים לרעים, או בין טובים ורע, מבקש להבהיר את נסיבות הרצח, אולם בורבזמן גם מטשטש אותו. חלוקה זו, טוענת אזולאי, מנתקת את רצח רבין ממנגנוני ייצור האלימות בחברה הישראלית ששותפים להם שמאלנים וימנים, דתיים וחילונים, מזרחים ואשכנזים, גברים ונשים; מנגנונים שאינם מחלקים את הציבור לטובים ולרעים, ואינם מקוטבים בין עינה של ההשגחה העליונה (מנגנון אחד) ובין עינה הפקוחה של הדמוקרטיה (מנגנון אחר).

אם מאמרה של אזולאי משרטט מפת התבוננות חדשה בנסיבות הרצח, מאמרו של אייל דותן, "סטריליזציה וטשטוש בייצוג הזיכרון", עוסק באתר הרצח שכבר זכה לדיון שיטתי בעבר, במיוחד ברוח ועדת שמגר ובהתייחסות הציבורית לרוח זה. העיסוק בשטח הסטרילי היה בין השאר ניסיון לעצב את המרחב הרלוונטי — שהוא גם המרחב הפוליטי ואפשרויותיו — להבנת מעשה הרצח. אם השטח הסטרילי הוא המרחב הרלוונטי, אזי יש להתמקד במי שהיה אחראי לכך שהשטח יישאר סטרילי. כך הועתק הדיון הציבורי מן השאלות הפוליטיות כמו "למה אמרנו שיהודי לא יכול לרצוח יהודי?", "מה הקשר בין דת ללאומיות בציונות?" או "למה ממשיך שלטון הכיבוש בשטחים?" לשאלות ביורוקרטיות

בנות פתרון הנוגעות לתפקוד הארגוני של שירותי הביטחון. מומחי הניהול שהגיעו להעיד לפני הוועדה הסבירו שצריך לעסוק ב"כשל המערכתי" דרך שינוי התרבות הארגונית של השב"כ ובתוך כך הגדירו את רצח רבין כבעיה טכנית המצריכה פתרון ניהולי, פתרון שיעשה בסופו של דבר סטריליזציה ל"בעיה" הפוליטית.

דוחן, הבוחן את כתובות הגרפיטי באתר הרצח, קושר בין הסטריליזציה של המקום ובין הסטריליזציה של ההנצחה. במקור היתה התגובה ספונטנית, בלתי ממוסדת, שכללה דברי הלל ליצחק רבין וגם כתובות נאצה. לאחר ארבע שנים הוחלט לעצב את אתר הזיכרון מחדש. במקום התגובה הספונטנית באה הגירסה הממוסדת של מחיקת הקיר והמרתו בייצוגים סלקטיביים, מוסכמים, מכובדים. דוחן טוען כי בעוד שהגירסה הראשונה הצליחה לייצג את הטראומה מבלי לשלול אותה בשל היותה מטפורה רבת עוצמה לשבר ולאנטגוניזם, הגירסה הממוסדת היא שחזור של אותה מראית עין שהביאה לעיוורון ממוסד – הדחקת הטראומה – כפי שבא לידי ביטוי ברעיון הסטריליזציה. שני המאמרים, גם של אזולאי וגם של דוחן, עשויים לפתוח מסגרת דיון ביקורתית חדשה במלאות חמש שנים לרצח.

גיליון זה של תיאוריה וביקורת מבקש עוד להזמין את הקוראים למפגש עם שני מפעלים – לא בלתי תלויים – המתארגנים כיום כשתי פרדיגמות מרכזיות בפילוסופיה ובסוציולוגיה הצדפתית. "סעיף XIV: מערכת אקסיומטית והמצב העכשווי", המתורגם בגיליון זה, הוא פרק מתוך הספר אלף מִישְׁרִים (הכרך השני של קפיטליזם וסכיוזופרניה) שכתבו הפילוסוף ז'יל דלו והפסיכואנליטיקן פליקס גואטרי. הטקסט עוסק במפגש בין מדינה להון ובוחן את האקסיומות הבסיסיות של הקפיטליזם ואת האופן שבאמצעותו אקסיומות אלה פועלות לעצור התנגדות מכל סוג שהוא. המושגים המרכזיים בעבודתם של דלו וגואטרי הם "ריזום" "שטף", "אקסיומטיקה" ו"דה)טריטוריאליזציה". ריזום הוא סוג של עשב, רשת, סבך של קווים, הסתעפויות והצטלבויות שאין לו התחלה ואין לו סוף והוא צומח בכל הכיוונים ב־בזמן. כפי שמסבירים אריאלה אזולאי ועדי אופיר במאמר ההקדמה לטקסט המתורגם: "הריזום הוא סוג של ארגון אנרכי... שאינו כפוף למסמן-על (כמו 'מדינה', 'עם')". הריזום הוא שטף ולכן הוא ניגודו של העץ שהוא יציב והיררכי משום שיש לו סטרוקטורה וגניאולוגיה. התנועה הריזומטית יכולה לאפיין לפי דלו וגואטרי שטפים מסוגים שונים כמו אוכלוסייה, כסף, פנטזיות, תשוקות, דימויים או טקסטים בלתי ממושמעים. את השטף הסימבולי והחומרי שמולו הוא עומד עוצר הקפיטליזם באמצעות אקסיומטיקה. לפי דלו וגואטרי, האקסיומטיקה היא "מעין נקודת עצירה, סידור מחדש, שמונע מן השטפים הסמיוטיים... שהקוד שלהם הותר... להימלט לכל עבר". כל פעילות של קנוניזציה גם היא אקסיומטית בהגדרתה, מכיוון שהיא באה לעצור את השטפים, ליצור שטפים חדשים ולארגן אותם על פי סדר בנוי מראש.

באלף מישורים ובאנטי אדיפוס (הכרך הראשון של קפיטליזם וסכיוזופרניה) מתמודדים דלו וגואטרי עם הקנון הפרוידיאני, שהוא אחד המייצגים של חשיבה סטרוקטורליסטית (לא

בהגדרתה של הפרדיגמה הבלשנית ולא בהגדרתה של האנתרופולוגיה הצרפתית), כמו למשל בתבנית האדיפלית. פרויד מוותר על השטף הריזומטי לטובת המסלולים המוכרים והבטוחים שהיחסים ביניהם מוכרעים מראש. דלו וגואטרי מייצרים מחדש סיטואציות טיפוליות שפרויד תיעד תוך הפניית תשומת הלב לפער בין הטקסט של המטופל ובין הטקסט של המטפל. בכל המקרים מוליך המטפל (פרויד עצמו) את הסיפור למסלוליה המוכרים של הסאגה האדיפלית תוך התעלמות מדברים שאמרו המטופלים ומעצם ריבוי נקודות העצירה, הכניסה או היציאה היוצרים שטף בלתי ניתן לארגון. אפשרויותיו של הניתוח המוצג כאלף מישרים, כפי שמדגימים אזולאי ואופיר בהקדמתם, מרובות: ארכיטקטורה, כלכלה, דמוגרפיה, מדע, ניתוח טקסטים, תרבות, מיניות, עוני, עושר, היי־טק, גבולות, מדינה ופוליטיקה.

ג'וליה רסניק ומיכל פרנקל פותחות במאמך צוהר אל אחת המהפכות המעניינות והפוריות בסוציולוגיה הצרפתית. לוק בולטנסקי ועמיתיו (בעיקר בעל הצדקה שכתב עם לורן תבנו) מזהים שישה משטרי הצדקה (regimes of justification) שונים (המכונים גם Cité) שבאמצעותם אפשר להבין — וגם ליישב — חילוקי דעות במצבים חברתיים קונפליקטואליים. בשל היותם בעלי אופי טרנסצנדנטי — שכן משטרי הצדקה נגזרו בעיקר מתוך פילוסופיה פוליטית קלסית — ובלתי תלויים באנשים מסוימים או בעמדות כוח (הנחה בעייתית מאוד), מספקים משטרי הצדקה רפרטואר לתמיכה בפסיקות פוליטיות ואנושיות כמו גם לביקורת על פסיקות אלה. רסניק ופרנקל מציינות במאמך קריטריונים להשוואה בין הפרדיגמה הפרגמטיסטית של בולטנסקי המכונה "סוציולוגיה של הביקורת" ובין הפרדיגמה הבורדיאנית המכונה "סוציולוגיה ביקורתית". שתי נקודות חשובות בולטות בהשוואה זו. האחת, הניסיון של בולטנסקי להיפרד מן הפרספקטיבה האלתוסריאנית הרואה ביחיד נתין בלעדי של הגמוניה תרבותית, ניסיון המחייב ניסוח מחדש של שאלת הכוח ומקורותיו. האחרת, ביטול המרחק האפיסטמי בין הסוציולוג הביקורתי ובין האדם הביקורתי (מה שדובר כינה "הלוגיקה של החוקר" אל מול "הלוגיקה של הנחקר"), או במילים אחרות: ביטול היתרון היחסי של הסוציולוג.

גם בולטנסקי, כמו דלו וגואטרי, עוסק בספרו האחרון (עם אב שיאפלו) הרוח החדשה של הקפיטליזם בשאלה כיצד הצליח הקפיטליזם להתחזק למרות ההתנגדות העצומה שקמה לו, וכיצד הלכה ונחלשה הביקורת בהדרגה מאז שנות השישים. הם גורסים שבעולם חברתי המתנהל באמצעות רשתות חברתיות (שהן ריזומטיות בהגדרה) אי־אפשר לייצר היררכיה אחידה ויציבה של גדולה (greatness). במלותיו של בולטנסקי, "בעולם רשתי טהור, לא תיתכן סגירה. רשתות מתפשטות ומשתנות כל העת כך שלא ייתכן עיקרון הולם [אחד]...". אחת התשובות לשטף ריזומטי זה היא ארגון הפרויקטים של הקפיטליזם הנוכחי אשר נבנה על כוחם של הרשתות החברתיות ועם זאת אוטם את פתחי המילוט הרבים שמייצרות הרשתות. טביעת אצבעותיהם של דלו וגואטרי בניסוח זה היא ברורה. שאלה מרכזית במאמך של רסניק ופרנקל היא מהו סוד קסמה של הפרדיגמה החדשה ומנין נובעת יכולתה

הגנרטיבית, במיוחד לאור העובדה שהיא מוותרת על העיסוק בשאלת הכוח, שהיא כה מרכזית במחשבה הסוציולוגית.

מאיר ויגודר מציג בגיליון זה תיק עבודות של הצלם וולטר צדק, מהגר מגרמניה שהתגורר מעל כיכר מגן דוד בתל-אביב, שהיתה ידועה בשנות השלושים ככיכר פוסטדום, כשמה של הכיכר בברלין. זאדק נהג לצלם מגזות או ממרפסות של בתים ולייצר מבט מלמעלה על המציאות המורכבת שכתוכה פעל. האם המבט מלמעלה למטה הוא מבט מתנשא של קולוניאליסט אירופי או שמא של מהגר השומר על מרחק ראוי מן המקום החדש המאיים?

מבטו של הזר המהגר או של ה"אחר" בתרבות לא-לו בא לידי ביטוי בצורה נוספת אם כי שונה במאמרה של רות הכהן-פינצ'ובר, העוסק במפגש בין היהודי לתרבות אירופה של המאה ה-19. הכהן-פינצ'ובר מתמקדת בפגישה היסטורית בין ג'ורג אליוט האנגלייה ובין ריכארד וגנר הגרמני, תוך שהיא מנסה לייצר – כאופציה אלטרנטיבית – את השיח שלא קיימו השניים על אודות אנטישמיות, פילושמיות ושאלת היהודים. העמדתו של היהודי כקטגוריה אסתטית ביצירה האירופית והדיון במושגים של חמלה ופולחן תוך הנגדה בין דניאל דירונדה של אליוט ובין פרספיל של וגנר מעמידים, לטענת הכהן-פינצ'ובר, קריטריונים חמקמקים של הכללה והרחקה.

מאמרה של רות צופר עוסק בשירה הפרובוקטיבי של יונה וולך "תפילין" ובאופן שבו הוא נקרא או למעשה "לא נקרא" בדיון הציבורי והאינטלקטואלי שהתקיים סביבו. צופר מציעה קריאה חדשה בשיר "תפילין", שאותו היא מגדירה כיצירה פרפורמטיבית של מיניות ושל הגוף הנשי. צופר טוענת ש"תפילין" היה אסטרטגיה פוליטית, פמיניסטית פוסט-מודרנית של הצגת תפיסת המגדר של וולך, מהלך שיצר מרחב מטפורי חדש בתרבות העברית.

מאמרה של מילי אפשטיין מנתח את מקומו של המורה בתרבות תוך בחינה ביקורתית של שתי תפיסות מנוגדות כמעט בתהליך הלמידה. האחת היא של ההוראה ככוח מתודי ממוסד הנשען על ידע שמעמדו עולה ככל שהוא אוניברסלי יותר, והאחרת היא היפוכה הגמור: הוראה כאירוע הטרוגני הנשען על ייחודיות ויצירתיות בלתי ממוסדות.

מאמרם של יוסי יונה ויהודה שנהב עוסק בדיון הציבורי ברכי-תרבותיות. יונה ושנהב טוענים שהמושג הפך לפח אשפה קונספטואלי ולמסמן שלילי של מצב התרבות בישראל. הם מאתרים כמה מנגנונים דיסקורסיביים שבאמצעותם ממוסגרות וממושטרות אפשרויות הדיון, תוך ניסיון של המתנגדים לפוליטיקת הזהויות לשמר את "הליכה התרבותית לאומית" ולחסום אופציות תרבותיות מאתגרות.

את הגיליון חותמות שבע מסות קצרות המאורגנות סביב מפעלי תרבות שונים. ג'יימס גלברייט מפרך חמש מוסכמות הגמוניות המקובלות על הכלכלה הניאורקלסית הקנונית. לא ניתן להגזים ברלוונטיות של טענותיו לדיון הציבורי בישראל, שעדיין דבק באדיקות במוסכמות אלה. מאיר ויגודר מתאר את הדיון בהארכת מעצרו של עציר מנהלי,

אוסמה ברהם, ובתוך כך דן בכוחו התרבותי והפוליטי של המושג "זמן המתנה". חנה הרצוג מצביעה על מנגנונים חברתיים המייצרים את הסדרי הזמן הרלוונטיים שבאמצעותם אנו מפרשים את ההיסטוריה החברתית בישראל. שי גינזבורג עוסק בקו התיחום העדין שבין ההיסטוריה לאוטוביוגרפיה ובניגודים שמפגש זה מייצר תוך קריאה מחדש בעבודתו של שאול פרידלנדר, עם הוצאתה מחדש בעברית של האוטוביוגרפיה עם בוא הזיכרון. אילן פפה סוקר שלושה ספרים חדשים שעניינם פועלים יהודים וערבים בפלסטינה ומנסה לגזור באמצעותם אפשרויות לכתיבה פוסט־קולוניאלית בישראל. מסתו של חיים הנגבי עוסקת במוסררה של שנות השבעים ובמפגש הבלתי אפשרי במציאות הישראלית של אז בין מזרחיות לערביות. אלברטו ספקטורובסקי חותם את הגיליון בסקירה על תרגום ספריהם של אדמונד ג'רק ופרדריק הייק לעברית. הוא מנסה לקשר בין תכניהם של הספרים ובין אפשרויות ייצורה של אידיאולוגיית "ימין חדש" בישראל. ספקטורובסקי אינו בוחן את אידיאולוגיית הימין החדש על פי גניאולוגיה רעיונית־פילוסופית בלבד, אלא מנסה למקמה בתוך המורכבות התרבותית והפוליטית של החברה בישראל היום.

